

Η ΓΚΡΙΖΑ ΖΩΝΗ

ΟΨΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗΣ ΣΤΟΝ ΚΑΤΟΧΙΚΟ ΕΜΦΥΛΙΟ,
1943-1944

Στάθης Ν. Καλύβας*

Στα τέλη του Ιουλίου 1944 τα ημιορεινά χωριά της επαρχίας Άργους εξεγέρθηκαν¹. Η εξέγερση αυτή ήταν λαϊκή, αυθόρμητη και σχεδόν καθολική. Στόχος της όμως δεν ήταν οι κατακτητές αλλά το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ). Θύματά της δεν ήταν ξένοι, αλλά Έλληνες και τα κίνητρά της δεν ήταν ιδεολογικά αλλά ένας συνδυασμός φόβου και εκδίκησης. Μερικές μέρες αργότερα, η εξέγερση αυτή κατεστάλη από τους αντάρτες του ΕΛΑΣ, που έκαψαν δεκάδες σπίτια, συνέλαβαν ομήρους και εκτέλεσαν κατοίκους. Η περίπτωση αυτή, που όμοιές της συναντά κανείς και σε άλλες περιοχές της χώρας την ίδια περίοδο², θέτει ορισμένα καίρια ερωτήματα: Πώς είναι δυνατό να αντιστέκεται κανείς ενάντια στην «Αντίσταση»; Πώς γίνεται η Αντίσταση να καταστέλλει τον ίδιο τον πληθυσμό που επιδιώκει να «απελευθερώσει»; Εντέλει, τι είδους φαινόμενο αποτελούν οι εμφύλιες συγκρούσεις της Κατοχής, που ξεκίνησαν τουλάχιστον δύο χρόνια πριν από την ημερομηνία, την οποία η ιστοριογραφία έθετε παραδοσιακά (και σε σημαντικό βαθμό εξακολουθεί να θέτει) ως αφετηρία του εμφυλίου πολέμου³;

* Τμήμα Πολιτικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Yale.

1. Πρόκειται κατ' εξοχήν για τις κοινότητες Καρυάς, Βρουσίου, Λυρκείας, Καπαρελλίου και Σκινοχωρίου.

2. Βλ. ενδεικτικά Τάσος Χατζηαναστασίου, *Αντάρτες και καπετάνιοι. Η εθνική αντίσταση κατά της βουλγαρικής κατοχής στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, 1942-1944*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Κυριακίδη, 2003, και Νίκος Μαραντζίδης, *Γιασασίν Μιλλέτ - Ζήτω το Έθνος*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2001.

3. Ένα πρόσφατο παράδειγμα της χρήσης του όρου «εμφύλιος πόλεμος» αποκλειστικά για τη μετά το 1946 περίοδο αποτελεί το βιβλίο του Γιώργου Μαργαρίτη, *Ιστορία του Εμφυλίου Πολέμου*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2000. Η ίδια αντίληψη διακρίνεται και στον τίτλο των πρακτικών πρόσφατου ιστορικού συνεδρίου: Ηλίας Νικολακόπουλος, Άλκης Ρήγος και Γρηγόρης Ψαλίδας (επιμ.), *Ο Εμφύλιος Πόλεμος: Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο, Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1949*, Αθήνα: Θεμέλιο, 2002. Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και με τη χρήση του όρου στο δημόσιο λόγο και την κοι-

Ερωτήματα σαν αυτό σπάνια τίθενται, πολύ δε λιγότερο βρίσκουν απάντηση, μέσα στο πλαίσιο της παραδοσιακής οπτικής που βασίζεται σε έναν αυστηρό διαχωρισμό της περιόδου της κατοχής από αυτήν του εμφυλίου. Το αποτέλεσμα είναι να εξακολουθεί να επικρατεί άγνοια και σύγχυση γύρω από τα χαρακτηριστικά των εμφυλίων αυτών συγκρούσεων, ιδιαίτερα σε σχέση με την πολιτική συμπεριφορά στο μαζικό επίπεδο, μια έννοια που συμπεριλαμβάνει τα κίνητρα, τη φύση, και τις δυναμικές της λαϊκής συμμετοχής και ένταξης στις αντιμαχόμενες παρατάξεις⁴. Η ενασχόληση της παραδοσιακής ιστοριογραφίας σχεδόν αποκλειστικά με τους ηγέτες, τις κυβερνήσεις, τα κόμματα, τις ξένες δυνάμεις και εν γένει τις εξελίξεις στην «κορυφή» έχει αφήσει την εμπειρία των «απλών ανθρώπων» στο σκοτάδι. Η εμπειρία αυτή συνήθως «διαμεσολαβείται» από ηγέτες και στελέχη, κυρίως μέσω επισήμων κειμένων ή των δεκάδων απομνημονευμάτων η έκδοση των οποίων συνεχίζεται αδιάλειπτα⁵. Η διαμεσολάβηση αυτή όμως λειτουργεί παραμορφωτικά, καθώς τα κίνητρα και η νοοτροπία των στελεχών έχουν μικρή μόνο σχέση, όταν δεν βρίσκονται σε αντίθεση με αυτά των περισσότερων ανθρώπων.

Στο πλαίσιο της βιβλιογραφίας αυτής, οι όποιες αναφορές στη «βάση» είναι εντελώς σχηματικές και γίνονται με «πρωθύστερο» τρόπο, έτσι ώστε να στηρίζουν τις ερμηνείες μιας «συνθετικής και συνολικής» ιστορίας, που τελικά παραμορφώνει την πραγματικότητα μετατρέποντας τους ανθρώπους σε έναν ομοιογενή «λαό» και την πολυσχιδή, ετερογενή και συχνά αντιφατική τους συμπεριφορά σε πλήρως συνειδητοποιημένη και ενίοτε ιστορικά αναγκαία δράση. Με τον

τρόπο αυτό όμως πολιτικοποιείται υπέρμετρα η συμπεριφορά των ανθρώπων, υπερτονίζεται δηλαδή η συνειδητή, σαφής και αμετάκλητη στράτευση της συντριπτικής πλειοψηφίας στις διάφορες παρατάξεις, στη βάση κυρίως ιδεολογικών κριτηρίων· προτάσσονται ερμηνείες που ταυτίζουν τα κίνητρα και τη συμπεριφορά των ανθρώπων με το λόγο των μηχανισμών και των οργανώσεων· και θεωρούνται αυτονόητες παραδοχές ή ερμηνείες που παραμένουν ατεκμηρίωτες, όπως, για παράδειγμα, η καθολικότητα και αυθεντικότητα της λαϊκής συμμετοχής στην Αντίσταση ή ο ρόλος των «επαρχιακών ελίτ»⁶.

Μία από τις πτυχές της πολιτικής συμπεριφοράς που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον αφορά τη διαδικασία, τα κίνητρα και το περιεχόμενο της πολιτικής ένταξης ή «στράτευσης». Πώς ακριβώς γινόταν κανείς «εαμίτης», ανάρτης, «δοσίλογος», «εθνικόφρων» ή «κομμουνιστής»; Πόσο σταθερή ήταν και πόσο βάθος είχε η ένταξη στις διάφορες παρατάξεις, ιδιαίτερα για τον αγροτικό πληθυσμό της χώρας; Πρόκειται για ερωτήματα που είναι δύσκολο να απαντηθούν συνολικά, καθώς οι μορφές, το περιεχόμενο και τα κίνητρα της πολιτικής συμπεριφοράς δεν είναι εύκολο να εξαχθούν ούτε από την ατομική ή τη συλλογική δράση ούτε και από την παραταξιακή ταύτιση που διαμορφώθηκε και αποκρυσταλλώθηκε ως αποτέλεσμα του εμφυλίου – και αυτό γιατί, συχνά, η διαμορφωμένη πολιτική συνείδηση δεν ταυτίζεται απαραίτητα με τα αρχικά κίνητρα και αποκρύβει τις πιθανές μεταλλάξεις και αλλαγές στρατοπέδου που προέκυψαν ενδιάμεσα. Παραδόξως, αν και συχνά επιβάλλονταν διά της βίας ή ανάγονταν σε ευκαιριακές και επιφανειακές στρατηγικές επιβίωσης, κάποιες ατομικές πολιτικές επιλογές που έγιναν στην διάρκεια του εμφυλίου τελικά σταθεροποιήθηκαν και ριζώσαν. Με άλλα λόγια, η διαχρονικότητα και σταθερότητα της πολιτικής συνείδησης δεν προϋποθέτει πάντα, όπως συχνά πιστεύεται, την εξαρχής συνειδητή και ιδεολογικά προσδιορισμένη επιλογή της.

Είναι ίσως δύσκολο να αποδώσει κανείς την περίπλοκη αυτή διαδικασία με περιεκτικότερο τρόπο απ' ότι ένας κάτοικος της Αργολίδας γράφοντας για το χωριό του:

νή συνείδηση, πράγμα που καλλιεργείται και στα σχολικά εγχειρίδια. Βλ. Β. Σκουλάτου - Ν. Δημακοπούλου - Σ. Κόνδη, *Ιστορία νεότερη και σύγχρονη*, τεύχος Γ', Γ' Λυκείου, Αθήνα: ΟΕΔΒ, 1984, σ. 268-299.

4. Για μια πρώτη, πολύ καλή απόπειρα κοινωνιολογικής ερμηνείας, βλ. Γιώργος Μαργαρίτης, «Εμφύλιες διαμάχες στην Κατοχή (1941-1944): Αναλογίες και διαφορές», στο Χάγκεν Φλάισερ και Νίκος Σβορώνος (επιμ.), *Η Ελλάδα 1936-1944, Δικτατορία, Κατοχή, Αντίσταση, Πρακτικά του Διεθνούς Ιστορικού Συνεδρίου*, Αθήνα: Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, 1989, σ. 505-515.

5. Giorgos Antoniou - Nikos Marantzidis, "The Greek Civil War Historiography (1945-2001): Towards a New Paradigm", ανακοίνωση στην επιστημονική συνάντηση Civil Wars and Political Violence in 20th Century Europe, Ευρωπαϊκό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Φλωρεντίας, 18-20 Απριλίου 2002.

6. Βλ. Χριστόφορος Βερναρδάκης και Γιάννης Μανρής, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα. Οι προϋποθέσεις της μεταπολίτευσης*, Αθήνα: Εξάντας, 1991· Μαργαρίτης, *Ιστορία του Εμφυλίου Πολέμου*.

Πάντως η προχειρότης και επιπολαιότητα που αντιμετωπίστησαν τα γεγονότα της τραγικής αυτής εποχής συνετέλεσεν ώστε να χαρακτηρισθούν ως αριστεροί άνθρωποι ουδεμίαν σχέσιν έχοντες με το φρόνημα τούτο, οίτινες εξακολουθούν μέχρι σήμερα να παραμένουν εκεί που βιαίως τους εξώθησαν οι λεγόμενοι εθνικόφρονες, οίτινες πρότερον με ενθουσιασμόν υπηρέτησαν τους αντάρτας, άλλοι μεν από φόβον και άγνοιαν και άλλοι από καθαρώς συμφεροντολογικούς σκοπούς.⁷

Γεγονός, πάντως, είναι πως η ανάδειξη νέων μορφών πολιτικής συμπεριφοράς και πολιτικών ταυτοτήτων στη διάρκεια του εμφυλίου οδηγεί συχνά σε αναχρονιστικές και πρωθύστερες ερμηνείες του παρελθόντος, πράγμα που καθιστά αναγκαίες νέες προσεγγίσεις και εργαλεία. Πρόσφατες εργασίες, συμπληρώνοντας την αμιγώς ιστοριογραφική προσέγγιση με κοινωνιολογικές και ανθρωπολογικές μεθόδους και εργαλεία όπως η προφορική και η τοπική ιστορία, επιδιώκουν να προσεγγίσουν τη σύνθετη αυτή δυναμική με συστηματικότερο τρόπο⁸. Κοινό τους στοιχείο η αναγνώριση πως αναγκαία προϋπόθεση της ιστορικής ερμηνείας της περιόδου αυτής είναι η επίπονη και συστηματική καταγραφή των πολυσχιδών πτυχών της δεκαετίας του 1940 στο μικροεπίπεδο. Ιδιαίτερα η τοπική ιστορία, όταν συνδυάζεται με άλλα ερευνητικά εργαλεία και βασίζεται σε συστηματική και σε βάθος έρευνα, προσφέρει τη δυνατότητα ανάδειξης και συμπύκνωσης κρίσιμων πτυχών της πολιτικής συμπεριφοράς στο μαζικό επίπεδο, οι οποίες απουσιάζουν από τη «μεγάλη» ιστορία του εμφυλίου. Εννοείται πως στόχος δεν είναι η αντικατάσταση της παραδοσιακής ιστορίας των απρόσωπων δομών και των μεγάλων ιδεολογιών με μια τοπική και ατομική περιπτωσιολογία, αλλά η

συστηματική σύζευξη των επιλογών των οργανώσεων με εκείνες των ατόμων και των τοπικών συλλογικών οντοτήτων, χωρίς την οποία είναι αδύνατη η κατανόηση της δυναμικής του ελληνικού εμφυλίου και κάθε εμφυλίου.

Από τις πρόσφατες αυτές εργασίες προκύπτει μια εικόνα του εμφυλίου αρκετά διαφορετική και οπωσδήποτε πολύ πιο σύνθετη σε σχέση με αυτήν που έχει επικρατήσει – μια εικόνα που μέχρι πρόσφατα συναντούσε κανείς κυρίως στην λογοτεχνία⁹. Αναδεικνύεται η ύπαρξη μιας «γκρίζας ζώνης», έννοιας που αναφέρεται σε μια σειρά συμπεριφορών, όπως η επιδίωξη ουδετερότητας και η αποφυγή της συμμετοχής, ο καιροσκοπισμός, η συνεχής αμφιταλάντευση, η πολλές φορές περιστασιακή, ρευστή, ρηχή και ασταθής διάσταση της πολιτικής στράτευσης και η διαμόρφωσή της μέσω πιέσεων και βίας παρά συναίνεσης σε ένα περιβάλλον όπου οι τοπικές και διαπροσωπικές διαμάχες έπαιζαν σημαντικό ρόλο. Όπως έλεγε χαρακτηριστικά ένας χωρικός από την Αρκαδία: «Για να ασφαλίσουμε την θέση μας έπρεπε κάπου να ταχθούμε. Ή δεξιά ή αριστερά. Δεν σ' αφήνανε να μείνεις ουδέτερος»¹⁰. Στο πλαίσιο αυτό, οι πολιτικές «επιλογές» πραγματοποιούνταν εν μέσω πρωτοφανούς αγριότητας και βίας, σε συνθήκες όπου το να γλιτώσει κανείς από τη μία παράταξη συνιστούσε ισχυρή απόδειξη ενοχής για την αντίπαλη. Όπως επισημαίνει και η Μαρία Θανοπούλου, κεντρικά στοιχεία της συλλογικής μνήμης του πολέμου στη Λευκάδα «είναι οι βιαιότητες και των δύο αντιστασιακών οργανώσεων, ο φόβος και η ανάγκη δήλωσης της πολιτικής ταυτότητας», και προσθέτει πως «είναι πολυάριθμες οι μνημες-μήνυμα που αναφέρονται σε περιστατικά με τους αντάρτες της δεξιάς ή της αριστεράς, κατά τα οποία οι αντάρτες αυτοί ζητούν από τους περαστικούς να δηλώσουν την πολιτική τους ταυτότητα και την προσχώρηση τους σε μία από τις δύο οργανώσεις»¹¹.

Την ρευστότητα της πολιτικής συμπεριφοράς περιγράφει πολύ

7. Γ. Πέτρον, *Ιστορία των Διδύμων*, αδημοσίευτο χειρόγραφο, σ. 67.

8. Βλ. ενδεικτικά: Θανάσης Καλλιανιώτης, «Η Αντίσταση στη Φλώρινα: 1943-44», *Παρέμβαση*, 120 (2002), 50-53· Βαγγέλης Τζούκας, «Χώρος και δυναμική της βίας στην Εθνική Αντίσταση: Η περίπτωση των Γρατσουναίων», *Δοκίμια*, 9-10 (2001), 87-109· Ραϋμόνδος Αλβανός, «Σλαβόφωνοι ντόπιοι και Πόντιοι πρόσφυγες. Η μνήμη και η εμπειρία του Εμφυλίου Πολέμου σε δύο χωριά της βορειοδυτικής Μακεδονίας», *Τα Ιστορικά*, 33 (2000), 289-318· Ρίκη Βαν Μπουσχότεν, *Ανάποδα χρόνια. Συλλογική Μνήμη και Ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950)*, Αθήνα: Πλέθρον, 1997.

9. Βλ. για παράδειγμα, Θανάσης Βαλτινός, *Ορθοκαστά*, Αθήνα: Άγρα 1994· Γιάννης Μπεράτης, *Οδοιπορικό του '43*, Αθήνα: Ερμής, 1976.

10. Γ.Γ., Ελαιοχώρι Αρκαδίας, συνέντευξη στις 20 Ιουλίου 1997.

11. Μαρία Θανοπούλου, *Η προφορική μνήμη του πολέμου. Διερεύνηση της συλλογικής μνήμης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στους επιζώντες ενός χωριού της Λευκάδας*, Αθήνα: ΕΚΚΕ, 2001, σ. 278-279.

εύστοχα η λέξη «διμούτσουννοι» που χρησιμοποιεί ένας χωρικός από τα Βούρβουρα της Αρκαδίας, όταν αναφέρεται στη συμπεριφορά των συγχωριανών του την εποχή του εμφυλίου. Ο ίδιος συνοψίζει την εμπειρία του από τον εμφύλιο ως εξής: «Εδώ πρέπει (...) να βαδίζεις με τον καιρό, με τη διπλωματία. Μόνον αυτοί έζησαν αυτή την εποχή. Αυτούς όπου πηγαίναν με το Ευαγγέλιο τους εκαθάρισαν και οι δύο παρατάξεις». Προσθέτει μάλιστα για τους συγχωριανούς του ότι «είχαν το ένα πόδι στη μία παράταξη και το άλλο στην άλλη και εκοίταζαν πούθε θα γύρει η παλάντζα»¹². Τέτοιου είδους συμπεριφορές χαρακτηρίζουν κυρίως αγροτικούς πληθυσμούς, πράγμα που έχει τεκμηριωθεί τόσο εμπειρικά όσο και θεωρητικά στη σχετική βιβλιογραφία¹³.

Η ανάδειξη της «γκρίζας ζώνης» σημαίνει όχι πως οι αμιγώς ιδεολογικές επιλογές απουσίαζαν, αλλά πως υπήρξαν ένας μηχανισμός πολιτικής επιλογής και δράσης ανάμεσα σε άλλους. Η σημασία και έκταση του είναι ζήτημα εμπειρικής έρευνας και όχι αξιωματικής παραδοχής ή αναγωγής στον λόγο των οργανώσεων. Εκείνο που είναι σαφές, είναι πως η «γκρίζα ζώνη» έχει συστηματικά υποβαθμιστεί στην παραδοσιακή οπτική.

Η κυριότερη δυσκολία στην έρευνα των δυναμικών πολιτικής ένταξης έγκειται στον προβληματικό χαρακτήρα των τοπικών πηγών που, όταν είναι διαθέσιμες, είναι συνήθως αποσπασματικές. Ο ασφαλέστερος τρόπος ανασύνθεσης των γεγονότων και διατύπωσης ερμηνειών και συμπερασμάτων είναι προφανώς η διασταύρωση όσο το δυνατόν περισσότερων πηγών. Όπως είναι γνωστό, κάθε πηγή έχει τα όριά της· η σύνθεση και διασταύρωσή τους όμως συμβάλλει στην υπέρβαση των ορίων αυτών. Το συγκεκριμένο άρθρο αποτελεί ένα μικρό παράδειγμα για τις δυνατότητες της συγκεκριμένης μεθόδου και αφορά μια χαρακτηριστική περίπτωση συμπεριφοράς στην «γκρίζα ζώνη».

Επιλέχθηκε η επικέντρωση σε ένα συγκεκριμένο πρόσωπο (του

Γιάννη Κ. από το χωριό Καπαρέλλι της Αργολίδας), ώστε να αποδοθεί με παραστατικότητα και ακρίβεια μια λογικής της πολιτικής ένταξης σε συνθήκες κατοχής και εμφύλιας σύγκρουσης. Η επιλογή αυτή έγινε δυνατή χάρη στη δυνατότητα εξαντλητικής διασταύρωσης πολλαπλών και εν μέρει αλληλοκαλυπτόμενων πηγών που αναφέρονται στα συγκεκριμένα γεγονότα: Μια πολύωρη συνέντευξη με τον ασυνήθιστα διαυγή πρωταγωνιστή της ιστορίας που ακολουθεί, δεκάδες συνεντεύξεις με κατοίκους τόσο του Καπαρελλίου όσο και των γύρω χωριών, μελέτη αδημοσίευτων απομνημονευμάτων υψηλής ποιότητας καθώς και το εξαιρετικά πλούσιο υλικό του Ιστορικού Αρχείου Αργολίδας¹⁴. Εννοείται πως το συγκεκριμένο άρθρο δεν επιδιώκει την αντιπροσωπευτικότητα αλλά την σε βάθος περιγραφή μιας συγκεκριμένης εκδοχής πολιτικής ένταξης.

Καπαρέλλι 1943-1944: Το ΕΑΜ στην εξουσία

Ο ΕΛΑΣ εμφανίστηκε στην Αργολίδα, όπως και στην Πελοπόννησο γενικότερα, με σχετική καθυστέρηση. Στην ορεινή Αργολίδα πρωτακούστηκε το καλοκαίρι του 1943. Τον Σεπτέμβριο της ίδιας χρονιάς διέλυσε μιαν αντιστασιακή οργάνωση αξιωματικών που είχε δημιουργηθεί πριν ένα μήνα στο όρος Φαρμακά¹⁵ και συνέβαλε στην επέκταση του δικτύου τοπικών οργανώσεων, που είχαν ξεκινήσει νωρίτερα στελέχη του ΚΚΕ, σε όλα τα χωριά της περιοχής, ανάμεσα στα οποία και η κοινότητα Καπαρελλίου, ένα μικρό χωριό (387 κάτοικοι

12. Γεώργιος Ι. Μαντάς ή Χονδρός, *Απομνημονεύματα από το 1876 έως το 1966*, Τρίπολη, 1996, σ. 40 και 48.

13. Βλ. το έργο του James C. Scott και ιδίως *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, New Haven: Yale University Press, 1985 και *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*, New Haven: Yale University Press, 1990.

14. Η συνέντευξη με τον Γιάννη Κ. πραγματοποιήθηκε στις 11 Ιουλίου 1998. Οι αρχειακές πηγές προέρχονται από το Ιστορικό Αρχείο Αργολίδας: Δικ. 1.9.1, Αρχείο Κακουργιοδικείου Σπάρτης (Δικογραφίες) και ΔΙΚ. 1.16.1, Αρχείο Εφετείου Ναυπλίου, Τμήμα Ποινικό, Ειδικό Δικαστήριο Δοσιλόγων. Πολύτιμα υπήρξαν ιδίως τα αδημοσίευτα απομνημονεύματα των τότε τοπικών στελεχών του ΚΚΕ Γιάννη Νάση (Μαλαντρένι) και Παναγιώτη Λιλή (Μηδέα) και η εργασία τοπικής ιστορίας του Κώστα Δανούση, "Opuscula Argiva XIII", *Αναγέννηση*, 321 (1994), 4-13. Για την Αργολίδα βλ. Stathis N. Kalyvas, "Red Terror: Leftist Violence During the Occupation", στο Mark Mazower (επιμ.), *After the War Was Over: Reconstructing the Family, Nation, and State in Greece, 1943-1960*, Princeton: Princeton University Press, 2000, σ. 142-183.

15. Εμμανουήλ Βαζαίος, *Τα άγνωστα παρασκήνια της Εθνικής Αντιστάσεως εις την Πελοπόννησον*, Κόρινθος, 1961.

το 1940) με οικονομικό και κοινωνικό χαρακτήρα αντίστοιχο των περισσότερων ημιορεινών χωριών της περιοχής (μικρή ιδιοκτησία, συνδυασμός γεωργίας και κτηνοτροφίας)¹⁶. Σε συνδυασμό με τη συνθηκολόγηση των Ιταλών το φθινόπωρο του 1943, η ορεινή Αργολίδα πέρασε αμαχητί κάτω από τον έλεγχο του ΕΑΜ που αποτέλεσε έτσι τη νέα εξουσία της περιοχής¹⁷.

Το ΕΑΜ κάλυψε το κενό εξουσίας με επιτυχία. Στις περιοχές που έλεγχε, επιτελούσε εκείνες τις λειτουργίες που περιγράφονται ακριβέστερα από τις έννοιες «εξουσία», «αρχή» και «κράτος» (και συσκοτίζονται από την αποκλειστική χρήση του όρου «Αντίσταση»). Επέβαλλε φορολογία, στρατολογούσε και απένεμε δικαιοσύνη, κατέχοντας το μονοπώλιο της βίας στα πλαίσια μιας ιδιότυπης διαδικασίας κρατικής συγκρότησης. Είναι χαρακτηριστικό πως στη τοπική συλλογική μνήμη η έλευση της εαμικής εξουσίας συνδέεται συχνά με την αποκατάσταση της τάξης, της ασφάλειας και της ιδιοκτησίας στις περιοχές εκείνες όπου η ελλιπής κρατική αστυνόμευση είχε οδηγήσει σε εκτεταμένα κρούσματα ληστείας και άλλων εγκληματικών ενεργειών¹⁸.

Κάτω από τις συνθήκες αυτές, η προσχώρηση στο ΕΑΜ δεν συνιστούσε πολιτική επιλογή ανάμεσα σε άλλες εναλλακτικές, ούτε παρέπεμπε σε καθεστώς παρανομίας και ρίσκου, αλλά αποτελούσε φυσιολογική και αναγκαία ταύτιση με τη νέα κρατούσα αρχή. Με άλλα λόγια, οι κάτοικοι του Καπαρελλίου δεν «ανέβηκαν στο βουνό», αλλά ήρθε το ΕΑΜ σ' εκείνους. Είναι χαρακτηριστικό, μάλιστα, πως στις αφηγήσεις τους οι κάτοικοι της περιοχής όταν αναφέρονται στο ΕΑΜ και το ΚΚΕ χρησιμοποιούν ακόμα την έκφραση *απάνω*. Όπως χαρακτηριστικά θυμάται ο Καπαρελλιιώτης Χ.Θ.:

Του Παναγή ο πατέρας μωρέ, ερχόταν εδώ χάμω και μου έλεγε «μην κάνεις κένα αστείο», του αδελφού μου του έλεγε, «από 'δω κι απάνω έχουμε ΕΑΜ». [Εννοούσε] ότι από δω και

πάνω έχουμε αντάρτικο και άρα έπρεπε να κλείνουμε προς τα κει. Το πήγανε πολιτικά¹⁹.

Όπως και πολλοί βασιλόφρονες, οι οποίοι άλλωστε κυριαρχούσαν στην περιοχή, έτσι και ο βενιζελικός Γιάννης Κ. προσχώρησε στο ΕΑΜ στα τέλη του 1943. Ως απόφοιτος γυμνασίου και γραμματέας του χωριού, ανήκε στα σημαίνοντα πρόσωπα της κοινότητας και όπως ήταν φυσικό ανέλαβε δραστηριότητες που δεν διέφεραν ιδιαίτερα από τον προηγούμενο ρόλο του. Φαίνεται πως αντεπεξήλθε με επιτυχία στις απαιτήσεις της θέσης του όσο επικρατούσε ηρεμία στην περιοχή, δηλαδή μέχρι το καλοκαίρι του 1944. Πράγματι, η έρευνα δεν έχει εντοπίσει περιπτώσεις έντονης αυθαιρεσίας στο Καπαρέλλι, αντίθετα με άλλα χωριά της περιοχής, όπου η άνοδος της Εαμικής εξουσίας αποτέλεσε το πρόσχημα για ξεκαθάρισμα προσωπικών λογαριασμών και τοπικών ανταγωνισμών²⁰.

Εκκαθαριστικές επιχειρήσεις και μαζικές συλλήψεις

Την άνοιξη του 1944 εκδηλώθηκε έντονη δραστηριότητα από την πλευρά των Γερμανών στο Ναύπλιο και το Άργος. Στα τέλη του Απριλίου-αρχές Μαΐου, σχηματίστηκαν δύο λόχοι των Ταγμάτων Ασφαλείας στις δύο κωμοπόλεις οι οποίοι επανδρώθηκαν με άνδρες από τα χωριά της αργολικής πεδιάδας. Προς το τέλος του Μαΐου εξαπέλυσαν μια πολύνεκρη εκστρατεία εκκαθαριστικών επιχειρήσεων στα ημιορεινά χωριά των επαρχιών Ναυπλίας και Ερμιονίδας του νομού Αργολίδας. Οι αντάρτες αποσύρθηκαν από εκεί και αρκετά χωριά, τόσο υπό το κράτος του γερμανικού τρόμου και πιέσεων όσο και λόγω της συχνά αυθαίρετης πολιτείας του ΕΑΜ στις περιοχές αυτές, σύναψαν τοπικές συμμαχίες με τους ταγματασφαλίτες που εκπροσωπούσαν την καινούργια αρχή. Με άλλα λόγια, ο «δωσιλογισμός», όπως ακριβώς και η «Αντίσταση», υπήρξε αρκετές φορές προϊόν αντίστοιχων στρατηγικών επιβίωσης στο μαζικό επίπεδο.

Η μαζική αυτή μεταστροφή, στην οποία πρωταγωνίστησαν αρκετά πρώην τοπικά στελέχη του ΕΑΜ, και ο φόβος τον οποίο ενέπνευσε,

16. Ν. Ν. Αναγνωστόπουλος και Γ. Γάγαλης, *Η αργολική πεδιάς*, Αθήναι, 1938.

17. Οι Γερμανοί διέθεταν περιορισμένες δυνάμεις και απέφυγαν τα ορεινά με αποτέλεσμα να μην εμφανιστούν καθόλου μέχρι τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, το καλοκαίρι του 1944.

18. Γιώργος Μαργαρίτης, *Από την ήττα στην εξέγερση: Ελλάδα, άνοιξη 1941-φθινόπωρο 1942*, Αθήνα: Ο Πολίτης, 1993.

19. Χ. Θ., Καπαρέλλι, συνέντευξη στις 16 Δεκεμβρίου 1997.

20. Βλ. Kalyvas, ό.π.

οδήγησε την περιφερειακή ηγεσία του ΚΚΕ στην απόφαση να προχωρήσει σε μαζικές προγραφές στα χωριά που εξακολουθούσε να ελέγχει στα ορεινά της επαρχίας Άργους και του νομού Κορινθίας, έτσι ώστε, δείχνοντας μίαν αγριότητα μεγαλύτερη από αυτήν των Γερμανών, να προλάβει αντίστοιχη μεταστροφή. Στη διάρκεια του Ιουνίου και του Ιουλίου 1944 άντρες του ΕΛΑΣ και ιδίως της ΟΠΛΑ συνέλαβαν και εκτέλεσαν εκατοντάδες χωρικούς στην ορεινή Αργολίδα και Κορινθία²¹. Το ζοφερό κλίμα των ημερών αποτυπώνει η λαϊκή συγκέντρωση που διοργάνωσε το ΕΑΜ στο χωριό Κεφαλόβρυσο στις 6 Ιουλίου 1944, όπου εκτελέστηκε δημόσια δια λιθοβολισμού ένας κάτοικος γειτονικού χωριού, ο οποίος είχε κατηγορηθεί για κατάδοση του εαμικού υπεύθυνου του χωριού του (και πρώτου του ξαδέρφου) στους Γερμανούς. Στη συγκέντρωση, στην οποία αναγκάστηκε να συμμετάσχει ο πληθυσμός όλων των γύρω χωριών, παρευρέθηκε και ο Γιάννης Κ.:

Αρχίσανε με πέτρες ένα γύρο και ρίχνανε απάνω του. Και ένας εκεί από το χωριό πήγε με το πιστόλι και του έριξε μια πιστολιά και καλά έκανε για να σκοτωθεί το παιδί αμέσως για να μην ταλαιπωρείται. [...] Όλοι ρίχνανε πέτρες. [...] Γιατί έριχνε ο καθένας; Αυτό είναι ευνόητο: για να σωθεί.

Στο Καταρέλλι η ΟΠΛΑ συνέλαβε δεκατρείς «αντιδραστικούς» σε τρεις δόσεις (14 Ιουνίου, 15 Ιουνίου και 13 Ιουλίου) με το πρόγραμμα της ανάκρισης («μια ανακρισούλα θα τους κάνουν και θα 'ρθούνε πάλι»). Σημειωτέον πως ο χαρακτηρισμός του «αντιδραστικού», όπως ακριβώς και του «κομμουνιστή» αργότερα, αποτέλεσε στη δεδομένη χρονική στιγμή μια κατηγορία που μπορούσε να αποδοθεί στον οποιοδήποτε ανεξαρτήτως πραγματικού φρονήματος, και με οποιαδήποτε αφορμή. Οι συλλήψεις αυτές δίχασαν το χωριό και το έστρεψαν τελικά εναντίον του ΕΑΜ. Οι προφορικές μαρτυρίες εντοπίζουν το χρονικό σημείο του διχασμού στις συλλήψεις αυτές²².

21. Καλύβας, «Μορφές, διαστάσεις και πρακτικές της βίας στον Εμφύλιο (1943-1949): Μια πρώτη προσέγγιση», στο Νικολακόπουλος-Ρήγος-Ψαλίδας (επιμ.), *Ο Εμφύλιος Πόλεμος*, σ. 188-207.

22. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά ο Χ.Θ., «το κακό ξεκίνησε τον Ιούνιο του 44, που πήγανε τους ανθρώπους εδώ».

Συνήθως οι συλλήψεις αυτές απαιτούσαν τη σύμφωνη γνώμη της τοπικής επιτροπής του ΚΚΕ που λειτουργούσε παράλληλα με αυτήν του ΕΑΜ (ο Γιάννης Κ. ισχυρίζεται πως δεν υπέγραψε καθώς δεν ήταν μέλος του κόμματος). Αμέσως μετά τις συλλήψεις του Ιουνίου, το χωριό ανάστατο συνέταξε, με πρωτοβουλία των συγγενών των θυμάτων, μίαν αναφορά με την οποία υπογράμμιζε την αθωότητα των συλληφθέντων και ζητούσε την απελευθέρωσή τους. Αμέσως, συγκεντρώθηκαν υπογραφές για να σταλεί η αναφορά στο αρχηγείο του ΚΚΕ που έδρευε στο χωριό Τάτσι. Το γεγονός αυτό έθεσε τον Γιάννη Κ. μπροστά σε ένα πρώτο δίλημμα. Εάν υπέγραφε κινδύνευε να θεωρηθεί αντιδραστικός από τους περιφερειακούς του ΚΚΕ· στην αντίθετη περίπτωση θα τον κατηγορούσαν οι συγχωριανοί του για συνενοχή στις συλλήψεις.

Τελικά ο Γιάννης Κ. κατάφερε να πείσει τους συγχωριανούς του να αποσύρουν την αναφορά, καθώς θα εκλαμβάνονταν ως πράξη αμφισβήτησης της εξουσίας του ΕΑΜ και άρα προδοσίας: «Άμα στείλουμε την αναφορά αυτή», ισχυρίζεται πως τους είπε, «θα συλλάβουν τους 15 πρώτους και θα τους στείλουν εκεί που πήγαν τους άλλους». Αντ' αυτού πρότεινε την αποστολή επιτροπής χωρίς αναφορά και παρά την σφοδρή του επιθυμία να μην συμμετάσχει, πέστηκε από το χωριό να πάει: «Εδέχτηκα μήπως πουν ότι αρνιέμαι», παραδέχεται. Η επιτροπή αυτή δεν κατάφερε να φτάσει στο προορισμό της, καθώς, μόλις έφθασε στο επόμενο χωριό, αναγκάστηκε από τους αντάρτες να επιστρέψει: «Πέστε τους να φύγουν και αν δεν φύγουν δέστε τους και φέрте τους απάνω. Αφού μας είπαν έτσι, πάμε τους λέω, γιατί αλλιώς έχουμε δυσάρεστα».

Η αδιαλλαξία αυτή, σε συνδυασμό με τις συλλήψεις, έκανε τον Γιάννη Κ. να φοβηθεί το ΕΑΜ περισσότερο από τους συγχωριανούς του με αποτέλεσμα να διακόψει τις σχέσεις του με τις οικογένειες των συλληφθέντων, εφ' όσον έτσι θα μπορούσε να του αποδοθεί η κατηγορία του «αντιδραστικού». Όπως είναι φυσικό, η συμπεριφορά του αυτή ενέτεινε την αγωνία των συγγενών των συλληφθέντων, οι οποίοι παρέμεναν δίχως νέα από τους ανθρώπους τους. Στη μητέρα του, που τον επέκρινε για την στάση του αυτή, απάντησε πως «αν πάω στο σπίτι τους και με ιδεί ένα μάτι ότι πήγα στο σπίτι τους, την άλλη μέρα εγώ θα είμαι κρεμασμένος στο Τάτσι. Έτσι ακριβώς. Γι' αυτό δεν πήγα. Με το παραμικρό σε πιάνανε και σε σκοτώνανε». Το

γεγονός όμως πως δεν επισκέφθηκε τις οικογένειες των συλληφθέντων, αποτέλεσε αργότερα απόδειξη ενοχής του στα μάτια των συγγενών των θυμάτων.

Παράλληλα με το Καπαρέλλι συλλήψεις έγιναν και σε όλα τα γειτονικά χωριά. Ένας γιατρός από το διπλανό χωριό Λυρκεία «ομολόγησε» υπό την πίεση βασανιστηρίων πως είχε συστήσει αντιστασιακή οργάνωση. Κατονόμασε μάλιστα φίλους και γνωστούς του από τα γύρω χωριά ως μέλη της υποτιθέμενης οργάνωσης, ανάμεσα στους οποίους και τον Γιάννη Κ.. Το αποτέλεσμα ήταν ο τελευταίος να συλληφθεί από το ΕΑΜ: «Μας βάνουνε μέσα σε μια μάντρα για να πιάσουν και άλλους εκεί. Εκεί έρχεται ένας από [το χωριό] Σκοτεινή, ο Λιάς ο Αγγέλης, που είμαστε μαζί στο ΕΑΜ. "Κερατά γκεσταπίτη θα σου κόψω τα πόδια" μου λέει. Δεν emίλησα, τσιμουδιά όμως». Παρά την απελπισία που τον κατέλαβε κατάφερε να ειδοποιήσει τον γνωστό του Γιάννη Παππά, τσαγκάρη από το διπλανό χωριό Νιοχώρι και στέλεχος του ΚΚΕ, ο οποίος ήρθε να τον συναντήσει:

Δεν μου λες τι είναι αυτά τα πράγματα του λέω. Προχτές πιάσανε δέκα ανθρώπους από το χωριό, και ξέρεις ποιοι είναι αυτοί; Το χωριό όλο. Αυτοί οι δέκα άνθρωποι έχουν συγγενείς του λέω, άλλος κουμπάρο, άλλος αδελφό, άλλος τούτο, άλλος εκείνο. Τώρα πιάνουν εμάς και μου θέλεις οργάνωση. Έρχεται κοντά και τι μου λέει; «Αν έχεις κάνει το ελάχιστο, δεν μπορώ να κάνω τίποτα». Και βγάζει το πακέτο των τσιγάρων και παίρνει το χαρτί και γράφει, όπως κατάλαβα, δεν το είδα, «Προσοχή, μήπως είναι προβοκάτσια». Αυτό το δίπλωσε και το έδωσε στον αντάρτη που με συνέλαβε.

Το σημείωμα αυτό φαίνεται πως αποδείχθηκε σωτήριο, καθώς οι ανακριτές του ΚΚΕ τον ξεχώρισαν από τους υπόλοιπους και του επέτρεψαν να γυρίσει στο χωριό, πράγμα που ερμηνεύτηκε και πάλι από τους συγγενείς των θυμάτων ως συνενοχή στις εκτελέσεις.

«Επανάσταση»

Στις 15 Ιουλίου 1944, οι Γερμανοί εξαπέλυσαν εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στην επαρχία Άργους και το νομό Κορινθίας. Την επόμενη

μέρα έφθασαν στο Καπαρέλλι και στις 17 έκαψαν το κοντινό χωριό Σκοτεινή. Οι επιχειρήσεις αυτές υπήρξαν λιγότερο πολύνεκρες από τις αντίστοιχες του Μαΐου στην Ανατολική Αργολίδα, καθώς οι κάτοικοι των χωριών εγκατέλειψαν την περιοχή πριν την άφιξη των Γερμανών. Όταν όμως επέστρεψαν μετά από μερικές μέρες διαπίστωσαν πως το κράτος του ΕΑΜ είχε διαλυθεί και οι αντάρτες του ΕΛΑΣ είχαν αποσυρθεί. Η απομυθοποίηση της θεωρούμενης ως παντοδύναμης εαμικής εξουσίας, σε συνδυασμό με την απουσία των ανταρτών, ενέτεινε τα συναισθήματα που είχε γεννήσει η «κόκκινη» βία και, σε συνδυασμό με φήμες για νέους και μεγαλύτερους καταλόγους προγραφών, οδήγησε τελικά στην εξέγερση: «Έκανε επανάσταση το χωριό», θυμάται χαρακτηριστικά ο (αριστερός σήμερα) Χ.Θ. Είναι λοιπόν παράδοξο αλλά και συγχρόνως χαρακτηριστικό πως στην περίπτωση που εξετάζεται, οι έννοιες εξέγερση και επανάσταση όχι μόνο δεν βρίσκουν θεωρητική εφαρμογή στην περίπτωση του εαμικού κινήματος (στην συγκεκριμένη περίπτωση κυριάρχησε το στοιχείο της καταστολής), αλλά χρησιμοποιούνται από τα ίδια τα υποκείμενα για την εμπειρική περιγραφή του αντιστασιακού ξεσηκωμού.

Στο Καπαρέλλι η εξέγερση ξεκίνησε όταν μαθεύτηκε πως οι συλληφθέντες κάτοικοι του χωριού είχαν εκτελεστεί (πράγματι, εφτά Καπαρελλιώτες εκτελέστηκαν στις 28 Ιουνίου έξω από το μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου στον Φενεό της Κορινθίας και ακολούθησαν τέσσερις εκτελέσεις στις 13 Ιουλίου και δύο στις 17 Ιουλίου). Έτσι όταν στις 30 Ιουλίου, κατέφθασε στο χωριό ο Ηλίας Αγγέλης, στέλεχος του ΚΚΕ, οι Καπαρελλιώτες αντέδρασαν άμεσα. Όπως αναφέρει ο Γιάννης Κ.: «Οι χωριανοί νομίσανε ότι αφού ήρθε ο Λιάς θα συλλάβουν κι άλλους. Συζητήσεις έγιναν φαίνεται μέσα στο χωριό. Εμένα δεν με ρωτήσανε καθόλου, γιατί με θεωρούσανε ότι ήμουν του ΕΑΜ». Έτσι, την ίδια νύχτα, μια δεκαριά συνεννοημένοι χωρικοί έπιασαν τον Αγγέλη στον ύπνο του και ακολούθησε λιντσάρισμα «δι' όπλων πλήρων πυρίτιδος και σφαιρών, λίθων και ξύλων». Συγχρόνως συνέλαβαν τον υπεύθυνο του ΕΑΜ, τη γυναίκα του και το γιο του, τους οποίους παρέδωσαν λίγες μέρες αργότερα στους Γερμανούς²³. Για

23. Ιστορικό Αρχείο Αργολίδας Δικ. 1.16.1, Αρχείο Εφετείου Ναυπλίου, Τμήμα Ποινικό, Ειδικό Δικαστήριο Δοσιλόγων, Βουλ. 237/1947.

τον Γιάννη Κ. δεν χωρούσε αμφιβολία πως είχε φθάσει η σειρά του: «Εμένα δε, είχαν σκοπό να με κάνουν τεμάχια, πολλοί μέσα στο χωριό (...) συγγενείς των παθόντων ως επί το πλείστον. (...) Το ένα χέρι, το άλλο χέρι, το ένα πόδι, το κεφάλι, να τα κρεμάσουν λέει στη σειρά, με ένα σκοινί». Αποφάσισε λοιπόν να αποδράσει από το εχθρικό, πλέον, γι' αυτόν χωριό: «Μόλις [άκουσα για τον φόνο του Αγγέλη] ωχ, λέω, τι γίνεται τώρα στο χωριό; Νέος ήμουν, το κουμπουράνω προς τα πάνω, προς το Νιχώρι».

Πλην όμως, η εσπευσμένη αναχώρησή του ερμηνεύτηκε από τους εαμίτες ως απόδειξη συνενοχής στο φόνο του Αγγέλη με αποτέλεσμα να τον επικηρύξουν. Όπως θυμάται ο Χ. Θ.: «Κάποιος είπε τότε ότι ήταν και ο [Γιάννης Κ.] μέσα, αυτός είπε να τον σκοτώσουν τον Λια. Οι αντάρτες είχαν βγάλει διαταγή να σκοτώσουν τον Γιάννη Κ. Είχα δει το χαρτί: από Άγιο Θανάση Νιχωρίου μέχρι Άγιο Δημήτρη Κεφαλοβρύσου, όπου θα συναντηθεί ο [Γιάννης Κ.] να εκτελεστεί επί τόπου. Τον είχαν κατηγορήσει ότι ήταν με τα Τάγματα Ασφαλείας. Οι αντάρτες πήγανε, δεν τον εβρήκανε. Αν τον βρίσκανε θα τον σκοτώνανε».

Ο Γιάννης Κ. κατάφερε να αποφύγει τη σύλληψη τις κρίσιμες πρώτες μέρες, αλλά τελικά συνελήφθη για δεύτερη φορά από το ΕΑΜ:

Ξεκινάνε λοιπόν από το Τάτσι κάτι μεγαλοσχήμονες και έρχονται στο Νιχώρι: «Και εσύ που ήσουν και πως εσύ εκεί, ακολούθα μας». Καθόμαστε τη νύχτα και μου λέει ένας δίπλα μου εκεί που είχαμε ξαπλώσει να κοιμηθούμε: «Ακούς αυτούς που πάνε κάτω; Πάνε με ξινάρια και με φτυάρια. Θα σκοτώσουνε κάτι αυτούς και θα τους θάψουνε». Και τους βάζανε τους ίδιους και σκάβανε, όπως μου λέγανε. Λοιπόν το πρωί, μόλις σηκώθηκα πήγα προς το κέντρο του χωριού να δω τι γίνεται. Και εκεί ήταν ο Γραβιάς [περιφερειακό στέλεχος του ΕΑΜ]. Του λέω, «θέλω να κατέβω κάτω να ντυθώ». Μου λέει «εδώ κόβουν κεφάλια και συ ζητάς να πας να ντυθείς;» Αυτός ήξερε ότι το κεφάλι μου ήταν έτοιμο, αλλά εγώ δεν ήξερα ο φουκαράς και δεν κατάλαβα τι ήθελε να μου ειπεί. Το θυμήθηκα εκ των υστέρων.

Για καλή του τύχη, όμως, ο Γιάννης Κ. εντοπίζει τον συγγενή του Γ. Μ., μέλος του ΕΑΜ με καταγωγή από το χωριό Μπόρσα αλλά κάτοικο Καπαρελλίου, που καταφέρνει να πείσει τους δεσμώτες του πως ήταν πράγματι στο στόχαστρο των συγχωριανών του, οι οποίοι, μετά τον φόνο του Αγγέλη, θεωρούνται συλληβδην «αντιδραστικοί»:

Φτάνει το παιδί που είχε πάρει την ξαδέλφη μου και το οποίο ήξερε ότι θα με κάναν κομμάτια και θα με κρεμάγανε [οι Καπαρελλιώτες]. Και μου λέει, «ξέρεις τι θα γινόταν κάτω αν σε πιάνανε; Κυκλώσανε τη σπηλιά για να σε βρουνε μέσα». «Ρε», του λέω, «έλα δω να τους τα πεις». Μου 'κοψε και μένα να του το πω, γιατί δεν ήξερα, δεν μου είχαν πει ότι είμαι κατηγορούμενος. Πάει μέσα τους τα λέει. Μόλις ελάβανε γνώσιν, «πήγαινε», λέει, «να ντυθείς στο χωριό σου».

Καταστολή

Με το πέρας των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων οι Γερμανοί επέστρεψαν στο Άργος και ο ΕΛΑΣ επανεμφανίστηκε στα χωριά της Δυτικής Αργολίδας. Στις 2 και 3 Αυγούστου οι αντάρτες επιτέθηκαν εναντίον των «αντιδραστικών» χωριών Σκινόχωρι, Λυρκεία και Καπαρέλλι με σκοπό να τα τιμωρήσουν για την εξέγερσή τους. Οι χωρικοί δεν μπόρεσαν να αντισταθούν, καθώς δεν διέθεταν όπλα -είχαν ξεσηκωθεί «με κλαδευτήρια, με κριάνια»²⁴. Οι αντάρτες έκαψαν δεκάδες σπίτια (το Καπαρέλλι καταστράφηκε σχεδόν ολοσχερώς από τον ΕΛΑΣ στις 3 Αυγούστου) και συνέλαβαν περί τους 100 ομήρους, κυρίως γυναικόπαιδα, καθώς οι περισσότεροι άνδρες είχαν διαφύγει στο γερμανοκρατούμενο Άργος. Είναι χαρακτηριστικό πως στις συλλήψεις αυτές συμπεριλήφθηκαν και αρκετοί φιλοεαμικοί χωρικοί οι οποίοι θεωρήθηκαν αντιδραστικοί, μόνο και μόνο επειδή ήταν κάτοικοι των εξεγερμένων χωριών²⁵.

Οι Καπαρελλιώτες ανάγκασαν την οικογένεια του Γιάννη Κ. να τους ακολουθήσει στο Άργος και κακοποίησαν τη γυναίκα του, ενώ

24. Α. Κ., Λυρκεία, συνέντευξη στις 14 Δεκεμβρίου 1997.

25. Α. Κ., συνέντευξη: Μ. Θ., Σκινόχωρι, συνέντευξη στις 2 Αυγούστου 1998.

έχασε και την μικρή του κόρη μέσα στους επόμενους μήνες από τις κακουχίες. Είναι χαρακτηριστικό της ατμόσφαιρας που επικρατούσε πως στον δρόμο προς το Άργος, οι Καπαρελλιώτες συνάντησαν και σκότωσαν τον συγχωριανό τους Γ.Μ., που είχε αναλάβει υπεύθυνος του ΕΑΜ, «με μίαν πέτρα στο κεφάλι» σύμφωνα με αυτόπτη μάρτυρα²⁶.

Μετά την καταστροφή του χωριού του και την ουσιαστική απαγωγή της οικογένειάς του, ο Γιάννης Κ. αναγκάστηκε να ακολουθήσει τους αντάρτες με τους οποίους έμεινε μέχρι την αποχώρηση των Γερμανών από το Άργος, στις 14 Σεπτεμβρίου 1944.

Μετά τη Βάρκιζα

Οι περιπέτειες του Γιάννη Κ. δεν σταματούν εδώ. Μετά την συμφωνία της Βάρκιζας, τον Απρίλιο του 1945, υπέστη νέο κατατρεγμό από τους συγχωριανούς του που τον μήνυσαν με αποτέλεσμα τη σύλληψή και επτάμηνη κράτηση του στις φυλακές της Ακροναυπλίας. Η σύλληψη αυτή μάλλον του έσωσε την ζωή για μια ακόμα φορά, καθώς απέφυγε την εκδικητική manía των συγχωριανών του («Έξω, αν έμενα, θα με σκοτώνανε»), ενώ κατάφερε τελικά να αποδείξει την αθωότητά του στο δικαστήριο. Δεν συνέβη όμως το ίδιο με την αδελφή του. Τον Ιούνιο του 1945 θα τη δολοφονήσει ο γιος ενός από τα θύματα του ΕΑΜ την ώρα που θέριζε στο χωράφι της «για να πάρει το αίμα του πίσω». Το 1948 ο Γιάννης Κ. θα χάσει έναν αδελφό του που εκτελέστηκε ως ύποπτος σαμποτάζ της σιδηροδρομικής γραμμής στο Κυβέρι Αργολίδας.

Συμπεράσματα

Ο Γιάννης Κ., όπως και αρκετοί άνθρωποι που έζησαν το δράμα του εμφυλίου, διατηρεί μια κριτική στάση απέναντι στην εποχή και τα

26. Ιστορικό Αρχείο Αργολίδας, Δικ. 1.9.1, Αρχείο Κακουργιοδικείου Σπάρτης (Δικογραφίες), κατάθεση Ι.Α.Μ., 13 Νοεμβρίου 1946 και Δικ. 1.16.1, Αρχείο Εφετείου Ναυπλίου, Τμήμα Ποινικό, Ειδικό Δικαστήριο Δοσιλόγων, Βουλεύματα 209/1947, 237/1947 και 286/1947. Ο Γ. Μ. ήταν ο συγγενής του Γιάννη Κ. που τον γλίτωσε στο Νιοχώρι.

γεγονότα της. Ιδιαίτερα ασυνήθιστο όμως είναι το γεγονός πως την κριτική του στάση την προεκτείνει και στον εαυτό του (οι περισσότεροι αναγνωρίζουν ευθύνες μόνο στους άλλους). Ο ίδιος θυμάται την θητεία του στο ΕΑΜ με πικρία: «Ο αγώνας [ήταν] για την απελευθέρωση της πατρίδος μας, ενώ σφάζαμε περισσότερους Έλληνες απ' ό,τι οι Γερμανοί». Την ένταξη του την θεωρεί πράξη επιβίωσης. Όπως λέει χαρακτηριστικά: «Εγώ ήμουν υπηρεσιακώς μαζί τους, αλλά ψυχικώς δεν τα δεχόμουν αυτά που κάνανε αυτοί».

Η περίπτωση αυτή, που συμπυκνώνει παραστατικά τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι μπορούσαν να μετατραπούν σε έρμαια στην δίνη του εμφυλίου, είναι ασυνήθιστη μόνο ως προς το ότι κατάφερε επανειλημμένα να επιβιώσει παρά το γεγονός πως βρέθηκε στο στόχαστρο και των δύο πλευρών – πράγμα που δεν διατάζει να τονίσει και ο ίδιος: «Ο γιατρός ο Μαρίκος στις εκκαθαριστικές που αυτοί πηγαίνουν εκείθε και εμείς εδώθε μου λέει: “Τι βλέπεις τώρα”; Του λέω γιατρέ δεν ξέρω από που μπορεί να μου 'ρθει τώρα. Από Έλληνες, από Γερμανούς; Από πού; Αυτή τη στιγμή δεν ξέρω τίποτα. Αργότερα μου λέει, “το δικό σου ήταν ένα πραγματικό θαύμα”. Οι μεν με είπαν γκεσταπίτη, οι δε θα με κάνανε κομμάτια να με κρεμάγανε στην εκκλησία του χωριού».

Η ιστορία αυτή αναδεικνύει και μιαν άλλη σημαντική πλευρά της κατοχής: την εμφύλια διάσταση. Για τους ανθρώπους που έζησαν κάτω από τις συνθήκες αυτές, όπως αναφέρει και η Θανοπούλου στην μονογραφία της για την Λευκάδα, «η εσωτερική σύγκρουση ήταν μια εμπειρία πιο τραυματική από την ξένη κατοχή»²⁷. Η ανάλυση που προηγήθηκε υποδηλώνει πως, στο μαζικό επίπεδο, ο εμφύλιος της Κατοχής δεν ήταν ούτε μια απλή αναπαραγωγή σε μικρογραφία της παγκόσμιας σύγκρουσης κομμουνισμού και φασισμού ούτε μια μονοσήμαντη έκρηξη κοινωνικών διαιρέσεων που προϋπήρχαν και ήταν αναπόφευκτο να εκραγούν. Υπήρξε και αποτέλεσμα της ιδιότυπης διαδικασίας κρατικής συγκρότησης που έθεσε σε κίνηση το ΕΑΜ, της αμφισβήτησής της από τις αντίπαλες πολιτικές δυνάμεις αλλά και από σημαντική μερίδα του πληθυσμού, και των επιπτώσεων της καταστολής, που με τη σειρά της προκάλεσε

27. Θανοπούλου, ό.π. σ. 225.

αυτή η αμφισβήτηση. Με άλλα λόγια, αν και η μεταπολεμική αριστερά υπήρξε σε μεγάλο βαθμό «εαμογενής», δεν ισχύει απαραίτητα και το αντίθετο: Η εξάπλωση του ΕΑΜ στην διάρκεια της κατοχής δεν μπορεί να θεωρηθεί πως αντιστοιχεί αναγκαστικά στην εκδήλωση και ανάπτυξη μιας «κοινωνικής αριστεράς». Το ίδιο βέβαια ισχύει και για την περίπτωση της δεξιάς, τόσο στη διάρκεια της κατοχής όσο και αργότερα: η ανάπτυξή της μετά τα Δεκεμβριανά υπήρξε σε σημαντικό βαθμό αποτέλεσμα της ραγδαίας αλλαγής στον πολιτικό συσχετισμό δυνάμεων και όχι κάποιων διαδικασιών κοινωνικού μετασχηματισμού²⁸.

Συμπερασματικά, η λογική της πολιτικής ένταξης στην διάρκεια της δεκαετίας του '40 διέπεται από μια έντονη πολυμορφία που παραμένει ακόμα σχετικά αδιερεύνητη. Δεν υπήρξε κατ' ανάγκην εκδήλωση μιας ηρωικής (ή αντίστροφα μαρξής) συνειδητής και κατασταλαγμένης ιδεολογικής προτίμησης – χωρίς αυτό να σημαίνει πως τέτοιες συμπεριφορές απουσίαζαν. Αντίθετα μπορούσε να είναι, όπως δείχνει η περίπτωση του Γιάννη Κ., μια πράξη συμβιβασμού σε χαλεπούς καιρούς. Ο ταυτόχρονος κίνδυνος και από τις δύο πλευρές και η πολιτική δράση με πρωταρχικό γνώμονα την επιβίωση μέσα σε συνθήκες σύγχυσης και άκρατης βίας, σκιαγραφούν μια διαδεδομένη πραγματικότητα που συγκάλυψαν διαδοχικά στρώματα αγιοποίησης ή δαιμονοποίησης, και τα οποία η έρευνα έχει μόλις αρχίσει να αποκαλύπτει.

Τα φαινόμενα που περιγράφηκαν παραπάνω δεν αποτελούν, βέβαια, ελληνική ιδιαιτερότητα και τα συναντάμε σε πολλούς άλλους εμφυλίου²⁹. Εκείνο που φαίνεται πως εξακολουθεί να αποτελεί ελληνική ιδιαιτερότητα είναι η περίεργη δυσκολία που εξακολουθεί να προκαλεί η αναγνώριση και διερεύνηση των διαστάσεων αυτών. Όπως και να έχει το πράγμα, οι ακριβείς επιπτώσεις των εμφυλίων πάνω στην ανθρώπινη συμπεριφορά (συμπεριλαμβανόμενης και της

πολιτικής συμπεριφοράς) μπορούν να ερευνηθούν μόνο με συστηματική μελέτη των μαζικών δυναμικών και όχι με αόριστες αναφορές στη «μεγάλη ιστορία». Η απομυθοποιητική διάσταση της έρευνας αυτής είναι αναμφισβήτητη, πράγμα που εξηγεί και τις αντιδράσεις όσων έχουν επενδύσει πολιτικά στη ρομαντική ανάγνωση της περιόδου 1943-1949 και ιδιαίτερα στο διάστημα της Κατοχής³⁰.

28. Βασίλης Κ. Γούναρης, *Εγνωσμένων κοινωνικών φρονημάτων. Κοινωνικές και άλλες όψεις του αντικομμουνισμού στη Μακεδονία του Εμφυλίου Πολέμου*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 2002.

29. Βλ. χαρακτηριστικά τη συζήτηση που έγινε στην Ιταλία με αφορμή τη δημοσίευση του έργου του Claudio Pavone, *Una guerra civile. Saggio storico sulla moralità nella Resistenza*, Torino: Bollati Boringhieri, 1991.

30. Βλ. ιδιαίτερα, Γ. Μαργαρίτης, «Η δεκαετία του 1940-1950: Μία ιστοριογραφική πρόκληση», *Ο Πολίτης*, 104 (2002), 33-34.